

Tatjana Rosić

ISKUŠAVANJE VRLINE

Aleksandar Tišma: Dnevnik 1942 – 1951

O čemu je reč?

Svoj dnevnik pisan u periodu od 1942. do 1951. godine Aleksandar Tišma objavio je četiri decenije potom – 1991 godine. Opremio ga je "Objašnjenjima iz 1990" i podnaslovom "Postajanje". Šturo napomene dešifruju inicijale Tišminih poznanika, prijatelja i kolega iz tog perioda, objašnjavajući i šta se sa nekima od njih desilo kasnije – u životu ili u opusu samog Aleksandra Tišme, i dopunjuju katkad nejasne podatke o pročitanoj literaturi. Podnaslov, kao i preciznost sažetih napomena, tvrdi da se ne radi o nehotičnoj rekonstrukciji jednog slučajnog perioda piščevog života već da se čin objavljivanja ima shvatiti kao čin imenovanja i potvrđivanja istovremeno, imenovanja i potvrđivanja jedne davno donete odluke koja se ponovo obznamljuje odlukom da se javno štampa tekst u kome je, kojim je, ta odluka zapečaćena. Otuda ta odluka, koja stoji iza čina objavljivanja četiri decenije starog dnevničkog teksta, začuđuje i intrigira daleko više nego "besramni sadržaj" koji po rečima autora šokira jednog od prvih čitalaca njegovog dnevnika; ona je "tajno oružje" strateškog delovanja dnevničkih beležaka koje su nam ponuđene, čije je dejstvo daleko-sežnije od brojnih klopki erotskih i moralnih sablazni sa kojima Tišma suočavajući se, suočava i svog čitaoca.

Cilj ovog teksta je da ispita prirodu te čudno dvostruke, te stoga nužno beskonačno multiplikovane, odluke.

Razlika i kako je zadržati?

U zapisu datiranom 31. X 1943. Aleksandar Tišma beleži: "Iskušava me misao da izlaz nadjem u izdavanju svoga dnevnika, s tim da u njega stavljam sve što doživljam. Ali, u tom slučaju postavilo bi se pitanje odnosa autora prema delu. Jer, ako bih pisao stvarni dnevnik i tako ga izdao, to ne bi bilo umetničko delo; ako bih pak pisao "dnevnik", onda ne bih učinio ni koraka napred, sem što bih promenio literarnu formu. A forma, to već vidim, nije samo pitanje odluke".

U ovakvom objašnjenju uočavaju se dva karakteristična momenta koja strukturiraju tradicionalnu predstavu o dnevničkom tekstu. Prvi je ideja da se nekim tekstom, a najčešće je to dnevnik ili autobiografija, može reći "sve". Drugi je uspostavljanje opozicije dnevnik/"dnevnik" koja odluku da se dnevnički tekst objavi ili "ne objavi", publikuje ili "ne publikuje", čini ključnom za žanrovsko određenje dnevnika. Ili, jednostavnije rečeno, ključnom za razumevanje dnevničkog teksta i njegovog konteksta.

Oba zapažanja kao da sugerišu kako je, kada je o dnevniku reč, uvek u pitanju fingiranje. Da, fingiranje. Recimo da bi to za sada mogla biti naša ključna reč, preuzeta iz žargona, uličnog, bez koje zaista kao da nije moguće reći skoro ništa o estetskom aspektu bilo kog dnevnika/"dnevnika". Fingiranje, upravo onako kako ga sam autor Tišminog dnevnika praktikuje na ulici, da bi obmanuo i uplašio, tačnije zasenio, nevine i prostodušne prodavačice ljubavi. Fingiranje, upravo onako i onda kada se pišu dnevници za objavljivanje; kao i obrnuto – kada se za objavljivanje ne pišu, ali se na kraju, nekako, ipak u vidu knjige obelodane.

Umesto reči "fingiranje" mogla bi se upotrebiti i jedna druga reč, takođe uzeta iz žargona, ovog puta ne više uličnog već medicinskog i psihijatrijskog – reč "simulacija". Što opet ne bi trebalo da bude strano autoru Tišminog dnevnika koji je u određenim trenucima svog "postajanja" očajnički želeo da iz sopstvene svakodnevice pobegne na studije medicine u Zagreb. Ta reč skoro da podrazumeva isto što i reč fingiranje, otkrivajući, ipak, malo više svoju prirodu, kao i prirodu fingiranja samog. Ukoliko su dakle simptomi bolesti, tj. bolest sama simulirani, to znači jednu takvu veštinu u kojoj se, u empatičnom saosećanju sa drugim, sa bolesnim, relativizuju granice zdravlja i bolesti, ludosti i ispravnosti. Ni bolesnik ni lekar sam ne mogu više sa sigurnošću tvrditi da nisu međusobno zamenili svoja mesta. Simulacija, tačnije potreba za njom, jeste, dakle, i sama jedna bolest koja, međutim, preispituje uspostavljanje opozicije bolesno/zdravo na taj način što preti da se transformiše i proširi, poprimajući simptome sve novih i novih bolesti, tj. simulirajući ih, sve do trenutka u kome i zdravlje, baš kao i bolest, postaje samo jedna situacija više koja se može simulirati. Simulacija dakle subverzira ideju da se bez posledica po duhovno zdravlje može uspostaviti istinsko razlikovanje zdravih od bolesnih. Da se ikada može reći "sve". Da se dnevnik tek tako može ili samo pisati ili naknadno objaviti. Da se može uočiti jasna razlika između dnevnika i "dnevnika". Između prirodnog nagona da se bolest sakrije i perverznog poriva, najčešće nezaustavljivog, da se ona i zdravima obelodani.

Da li slučajnog? Ne leži li u tom porivu upravo zarazna težnja da se i drugi zaraze?

Čin objavljivanja, tako, niti uspostavlja niti potvrđuje razliku između dnevnika i "dnevnika" na način pretpostavljen u zapisu navedenom iz *Dnevnika 1942 – 1951* Aleksandra Tišme. Jer evo "dnevnika" Aleksandra Tišme iz 1991, koji je pisan kao običan dnevnik od 1942 do 1951, naknadno objavljenog, posle četrdeset godina, odlukom samog i još uvek živog autora koji pak u tekstu izričito tvrdi da će svoj dnevnik uništiti po svaku cenu baš zato što nije "dnevnik": "Nikada ranije nisam imao zadnjih misli pišući ovaj dnevnik: smatrao sam da to radim da bih sa nečim (kad već ne mogu sa nekim) podelio dobro i zlo. Samo sam ponekad pomišljao: ko li će se domoći mog dnevnika kad mene ne bude? Sada, pak, valjda od predosećanja nekog kobnog kraja, ne znam po koji put pada mi na pamet: pišem, pišem, a jednoga dana moraću sve to uništiti. Jer ovo ne sme da padne nikom u ruke, zar ne?" (Beograd, 21. X 1948.)

Izjava takođe tipična, kao i prethodno navedena, za tradicionalno shvatanje dnevnika kao prevashodno intimnog teksta, pisanog isključivo i samo za sebe; teksta koji ne samo da uspostavlja opoziciju fikcionalno/nefikcionalno i umetničko/dokumentarno već i politički uvek aktuelnu opoziciju privatno/javno, čuvajući granice njome naznačenih pojmova i teritorija. Teksta u kome je odnekud moguće reći "sve"

i koji baš zbog toga mora biti uništen u svojoj nepatvorenoj i autentičnoj formi, pre bilo kakvog obelodanjivanja, pre uspostavljanja javnog diskursa u kome je "sve" nezamislivo, bez naknadnih umetničkih intervencija i bez prizivanja znaka navodnika koji bi ga transformisali u sopstvenu mutaciju, u nekakav estetski artefakt, u "dnevnik". Onih znaka navodnika koje je Nabokov mudro, neizostavno, pripisao reči "stvarnost", bez njih besmislenoj i nepojmljivoj.

Uništenje, dakle. Ritualno, baš kao što je i sam čin pisanja dnevnika ritualan, baš kao što je ritualno spaljivanje Gosподičinog Dnevnika u romanu *Upotreba čoveka*, dugo po molbi upućenoj Veri Kroner sa samrtno postelje da se nađe dnevnik i uništi se po svaku cenu. Simbolično, kojim se više puta potvrđuje odluka da se, zapravo, ne govori ne sve već ništa, da se odsada/otada samo čuti u "tami" i "tišini" sopstvene privatnosti. Da se umre. Upravo kao što su to odlučili, u činu spaljivanja obnovljene i konačno potvrđene Gosподičine smrti, junaci Tišminog romana, svedoci jedne nepojmljive i nepredstavljive privatnosti (Gosподičine), svedoci njene nepojmljivosti i nepredstavljivosti u javnosti, svedoci njenog raspadanja na citate i interpretacije, na svađe i zađevice interpretatora, na potiranje njene unutrašnje zaštićenosti i kakve-takve celovitosti. Jer Gosподičin "krik" na dnevnom svetlu gubi svoju autentičnost i dostojanstvo; on postaje neubedljiv i sentimentalni izraz nepoznavanja sopstvene mere zbog koga je Gosподića, uostalom sasvim zasluženo, toliko patila i zbog čega je i pokušavala, vodeći dnevnik, da je uspostavi. Ali nepoznavanje sopstvene mere je neizmerno – u tom beznadežnom procesu sunovrata dnevnik je samo zalag pokušaja da se pred licem neke objektivne slike vrednosti, u svetu takvom kakav je, uspostavi nedohvatna unutrašnja mera. Kao takav on je neka vrsta svetog predmeta čiji se plamen u završnoj sceni *Upotrebe čoveka* preobražava u simbolički plamen ritualnog samospaljivanja. U skladu sa slikom u sebi zatvorenog prostora privatnosti koji u javnosti ne može i ne sme biti predstavljiv ni po koju cenu. To u ovu raspru o dnevničkom tekstu uvodi jednu književnoistorijsku "činjenicu" koja, naravno, ne mora ništa da znači. Ali ponešto o predmetu raspre govori. Svi dnevnici o kojima je istorija i teorija književnosti, ili, čak, književna kritika, imala priliku da se izjasni, bilo da su pisani kao dnevnici ili kao "dnevnici", do javnosti su, čak i ako su prvo bili arhivirani kao rukopisi, došli u štampanom obliku. To ne samo da ponovo priziva igru fingiranja i simulacije kao bitnu za razumevanje opozicije privatno/javno nego od nas zahteva da preispitamo status dnevnika, ne više samo kao privatnog teksta, već i kao predmeta za strogo privatnu upotrebu, predmeta koji poput pribora za ličnu higijenu i pidžame, pripada zaštićenim prostorima u kojima se odigravaju svakodnevnih rituali intime. To znači da dnevnički tekst ne može a da ne "ispuni svoju sudbinu", ili bar jedan njen deo: on nas suočava sa sobom kao sa predmetom, on o sebi misli kao o predmetu, naknadno se transformišući u "pronađeni tekst" ili "pronađeni predmet" koji biva spasen od neznanih zala zaborava objavljivanjem, iznošenjem iz tame privatnog govora za ličnu upotrebu u arenu javnog diskursa.

Čini se tako da objavljivanje rešava sve, poentira priču, prividno poništavajući ili anulirajući dilemu postavljenu brojnim opozicijama kao što su fiktionalno/nefiktionalno, umetničko/dokumentarno, privatno/javno... Ono, međutim, samo aktivira taj svet razlika u kome odvajkada postoji svaki dnevnik/"dnevnik". Upravo objavljivanjem se aktiviraju pitanja, do tada spokojno razrešena u tami sopstvenog uvida, ili u tami sopstvene sobe, o poreklu, prirodi i sudbini pisanog teksta kao takvog, pi-

sanog teksta kao anonimnog, pisanog teksta kao dnevničkog teksta. Ali kako nije ni skriven ni spaljen, ni sklonjen na sigurno ni zauvek uništen, dnevnik/"dnevnik" po samoj prirodi svog porekla uznemiruje i uzbuđuje upravo u času kada je pronađen, od Drugog pročitao, objavljen; u času kada prestaje da bude privatno vlasništvo zaštićeno u svakom građanskom društvu a postaje njegovo javno dobro. Upravo publikovanje onemogućava anuliranje razlika – ono ih naprotiv obnavlja otvarajući prostor pitanja i odgovora, opsena i demistifikacija, tačnije otvarajući mogućnost da čitava strategija privida koja strukturira poetiku dnevničkog teksta dođe do punog izražaja. Upravo publikovanje daje podstreka radoznalosti koja lagano započinje svoje subverzivno delanje i koja nas vodi sve dalje i dalje, do poimanja svakog teksta kao potencijalno dnevničkog?

U tom smislu objavljivanje jeste presudno za potvrđivanje i određivanje, ne konačne razlike između dnevnika i "dnevnika", već bogatstva te razlike koju je neophodno zadržati. Ne u granicama binarnih opozicija, ili kako bi to želeo mladi A. Tišma, u granicama preglednog "dualizma", već baš u onom pristupu dnevničkom zapisu koji bi istakao sposobnost ovakvog teksta da svaku preglednost čvrstih hijerarhijskih struktura/opozicija/dualizama dovede u pitanje. U mogućnosti subverzivne interpretacije protejske prirode takvog teksta (i žanra) koji se strukturira u neprekidnim metamorfozama sopstvenog (i autorovog) identiteta, u nizu ritualnih samospaljivanja i vaskrsavanja, kroz transformaciju subjektiviteta koji nikako ne može samog sebe da fiksira, čak ni u ogledalu jezika i teksta, čak ni u pokušaju pronalaženja idealne unutrašnje mere, a koji se samoprepoznaje tek u epohalnom procesu u kome uvek iznova, već uvek iznova, naizmenično propadaju i uspevaju projekti-pokušaji ustanovljavanja koherentnog subjekta i njegovog jasnog filozofskog samoopredeljenja.

Pandorina kutija ili: o odluci

Pokušaju subjekta da stabilizuje svoje neuhvatljivo sopstvo suprotstavlja se, uvek kao iznenađenje, predmetnost dnevnika, njegov status predmeta za ličnu upotrebu i njegovo poimanje sebe kao predmeta. Na to uvek podsećaju brojni opisi materijalnih svojstava dnevnika prisutni u svim dnevnicima/"dnevnicima": veličine beležnice i broja stranica, boje i dizajna korica, kvaliteta hartije i materijala od koga je napravljen. Neretko slede i opisi samog mesta na kome se dnevnik/"dnevnik" skriva koji predmetu dodeljuju i njegov habitus, sklonište. To čini čitavu jednu topografiju u kojoj predmetnost dnevnika prebiva, pažljivo izabrana i zaštićena. Od svega, osim od vremena koje otkucava na njenim stranicama i koje će se uskoro odraziti i na materijalna svojstva pažljivo izabranog predmeta, podsećajući na njegovu propadljivost: boje blede, mastilo se razliava, stranice se krzaju... Sve to podseća na uživanje čula, na zavodljivost koju predmet, i u svom osipanju, poseduje.

U efektu predmetnosti krije se, vrlo često, estetsko preimućstvo upotrebe dnevničke/"dnevničke" forme. Nekada tajna beležnica, zelenih, crvenih ili plavih korica, sa tihim stranicama, možda i sa ironičnim natpisom *Poesie* na istim tim stranicama, čak i kada se, prestajući da bude predmet za ličnu upotrebu, preobražava u knjigu i postaje javno dobro i dalje zadržava svoja preimućstva predmeta: podatnost listanju, glatkoću listova pod vrhovima jagodica, težinu koja ugiba dlan, čulnu zavodljivi-

vost. Za razliku od neuhvatljivog sopstva subjekta koji pokušava da samog sebe fiksira u nemogućem poduhvatu samopredstavljanja u simboličkom poretku jezika predmetnost dnevnika/"dnevnika" dostupna je, uprkos tome što je skrivena, svakome. Za razliku od mukle tišine privatnog uvida i sopstvene sobe ta predmetnost bez stida može stupiti u javnost iz koje, zapravo, i potiče, iz koje je, zapravo, nepravедno povučena u svoj jedini, anonimni život. Subjektivitet je, tako, sablasni duh te fine knjižice koja se zove dnevnik/"dnevnik" i koja je namučena njegovim neuhvatljivim, sablažnjivim, javnosti neprimerenim prisustvom. Kontrast koji privlači; dualitet koji budi radoznalost upravo zbog toga što je jasno da neće ostati u preglednim okvirima "dualizma".

Otuda se uvek čini da je otvaranje dnevničkih korica otvaranje Pandorine kutije iz koje će u svet pobeći zloslutni demoni i bića. Otuda imperativ uništenja prati ovu mistiku predmetnosti dnevnika: neophodno je uništiti ga pre nego što on uništi, ne samo sebe, nego i druge.

Kakva sila, dakle, odvajkada nalaže otvaranje Pandorine kutije, štampanje dnevnika/"dnevnika"? Ambivalentna čud simulacije koja će simulirati i samo zdravlje, iza koje se krije neodložna potreba da se još jednom baci opasni pogled u Malstromove vrtloge neumornog subjektiviteta? Ili privid da se može poništiti moć demona iz prošlih vremena, utisak da je kucnuo čas bezbednosti u kome je "sadržaj" dnevnika postao najzad bezopasan dopuštajući da se dnevnik prikaže u formi "dnevnika". Što bi značilo da je njegov sadržaj "objektivizovan", da je demonska borba subjekta sa samim sobom završena ili je, bar, za nju nađeno zadovoljavajuće rešenje. Da je predmetnost dnevnika postala opšte i apsolutno svojstvo, odnoseći se i na njegov "sadržaj" a ne samo na materijalna svojstva beležnice u kojoj je taj "sadržaj" čuvan. I da se sada taj "sadržaj" konačno može izložiti pogledu kao i svaki drugi dugo i sa pažnjom čuvani predmet.

Sve bi to značilo smrt one razlike u kojoj opstaje sama ideja dnevničkog teksta. I potvrđenu mudrost stare engleske poslovica koja tvrdi da je radoznalost ubila čak i mačku koja ima, poznato je, devet života.

Ali reči kao što su *fingiranje* i *simulacija* upozoravaju nas da je možda i sasvim suprotno, kako je čas bezbednosti i pomirenja sa sopstvenom nesavršenom merom, čas postanja koji proizilazi iz "postajanja", samo jedan fingirani ili jedan simulirani, kako se više hoće, čas. Kako su i dalje na snazi moći zloslutnih i nimalo zastarelih demona prošlih vremena; kako je i dalje na snazi onaj čudesno privlačni i nimalo bezopasni momenat u kome privatno postaje javno, i u kome se menjaju naše političke predstave. Kako radoznalost možda ubija mačku ali ne tako lako, jer i mačka je magijsko biće, primereno ovde izloženoj mističkoj scenografiji dnevničke predmetnosti.

Bilo kako bilo, stvar se završava otvaranjem, upozorenju uprkos, Pandorine kutije. Pobedom, dakle, potrebe za obelodanjivanjem "sadržaja" Pandorine kutije tj. dnevnika nad polaznom pretpostavkom koja poetički strukturira dnevnik kao žanr: nad imperativom uništenja dnevničkog teksta u trenutku kada je borba subjekta sa samim sobom, na bilo koji način, najčešće smrću, okončana.

Još jednom smo suočeni sa gestom objavljivanja kao onim gestom koji naknadno destabilizuje čvrstu poetičku hijerarhiju binarnih opozicija tradicionalno vezanih

za dnevnik/"dnevnik" kao što su fikcionalno/nefikcionalno, privatno/javno, umetničko/dokumentarno, objektivizovano/subjektivizovano, predmetno/duhovno itd. To zaista znači da odluka o objavljivanju poentira, nežanrovsko razgraničenje ili određenje dnevničkog teksta, već razliku u kojoj on jedino može da opstane. Razliku koja znači da se borba subjekta sa sopstvenom sudbinom ne završava već, naprotiv, nastavlja. Upravo tako, objavljivanjem onoga što je u trenutku svog nastajanja bilo nezamislivo objaviti, nezamislivo u javnosti predstaviti, nezamislivo otuđiti, i tako otuđeno, ponovo prihvatiti kao sopstveno. Upravo tako, naknadnom odlukom koja nam u slučaju *Dnevnika 1941 – 1952* Aleksandra Tišme još dužuje svoje objašnjenje.

— odlomak —